

Je život (jen) můj?

Jan Sokol

Když pohádkový lupič vyskočí ze zálohy a křikne „Peníze nebo život!“, má zřejmě na mysli - vedle mých peněz - ještě také můj, to jest jednotlivý, soukromý a osobní život, o který by mě případně mohl připravit. Se stejnou samozřejmostí mluvím ovšem o svém životě i já sám: „v životě jsem nic takového neviděl“, „za celý život...“, anebo „když nejde o život, jde o hovno“. Život tu vždycky znamená tu více méně souvislou řadu zkušeností, příběhů a událostí, která začíná mým narozením a skončí mou smrtí - anebo spíš začíná dobou, kdy jsem začal „brát rozum“ a začal si něco pamatovat, a skončí, až mne tyto schopnosti zase opustí. Je to vždycky „můj“, to jest vědomý a pamatovaný život mé osoby, moje zkušenost, kterou nikomu nepředám - a je tedy opravdu „moje“. Tak běžně rozumíme slovu život, v přirozeném světě běžné zkušenosti a každodenního... čeho? Inu ovšem, každodenního života. To je pohled laika a bohužel většinou i filosofa. I ten si s ním totiž vystačí, dokud nenarazí na složitější otázky. Mohu si se „svým“ životem dělat, co chci? Patří jen mně samému? Mám na něj snad dokonce jakési právo, jak tvrdí ústavní dokumenty? A pokud ano, odkud se vzalo?

Z téhle samozřejmé představy „mého“ života vyrůstá i představa autonomní lidské bytosti, která podle Kanta nesmí být nikdy jen prostředkem, ale vždy (také) cílem. Představa autonomní a svébytné lidské osoby, která není nikomu nic dlužná a kterou zavazuje jen to, co si sama jako povinnost uložila. Monády bez oken, která si žije svým vlastním, vnitřním životem pro sebe. Jednotlivý život a jednotlivá osoba se tak v moderním myšlení stává jakýmsi absolutnem, ne-li dokonce tím jediným. Tou poslední skutečností, kolem níž se točí všechno ostatní.

Pro úlohu absolutna se ovšem můj život příliš nehodí. Nechme pro dnešek stranou nepříjemnou okolnost, že je nás tu takových absoluten až příliš mnoho a že na sebe neustále narážíme, třeba v autobuse. Všimněme si jen dvou věcí: předně toho, že můj život na mnoha věcech závisí, a za druhé toho, že je z povahy věci omezený, konečný. Tradiční myšlení, náboženské i filosofické, proto uvažovalo raději o lidské duši, která tato omezení nemá. Protože se však nedala dost dobře vykázat, obrátila se novověká filosofie k dobře vykazatelné zkušenosti mého vlastního vědomí a života - a jako by v něm trochu uvázla; ostatně stejně jako běžné, laické povědomí.

Konečnost a omezenost každého života vychází najevo spíš v pohledu zvenčí, a tedy také v pohledu vědy. Teprve zde se zase ukáží i širší souvislosti, na které jsme v poslední době jaksi pozapomněli - zejména to, že ani „můj život“ nespádl z nebe: dostal jsem jej od svých rodičů, a ti zase od svých a tak dál a dál. Můj život tu tedy není tak úplně sám od sebe, ale je součástí, článkem života vůbec: rodiny a rodu, národa, lidstva a konec konců celé živé přírody. Právě tak jej musí vidět věda. Stojí za pokus, podívat se na něj z tohoto hlediska. Co je pro život vůbec charakteristické, co je mu společné, co dělá živé živým? Takovým otázkám se vědci z pochopitelných důvodů spíše vyhýbají. Možná proto, že o „životě“ resp. o živém vědí až příliš mnoho. Možná je výhoda filosofa, že toho tolik neví a může si tedy dovolit hodně zjednodušovat.

Život a živé charakterizuje úplně odlišná, opačná strategie bytí, trvání. Starší filosofie charakterizovala podstatu (substanci) jako to, co ke své existenci nic dalšího nepotřebuje (Spinoza). Jako kdyby jejím ideálem byl žulový balvan, tvrdý, nepropustný a netečný: „Kdyby byl každý z nás z křemene, je celý národ z kvádrů“. Přesně opačně je tomu se vším živým: živé žije ze svého okolí, z vody, světla a energie, které čerpá ze svého prostředí. Pokud je nenajde, zahyne. Život tedy znamená závislost. Protože živé na svém okolí závisí, potřebuje se v něm nějak vyznat a zařadit. Rostliny se obracejí ke světlu, živočich si hledá vodu a potravu a před nebezpečím může utéct. Živé tedy potřebuje něco, co biologové s charakteristickým *understatement* nazývají „dráždivost“. Bytí živého je tedy už na první pohled nesmírně křehké a překerní. Není tahle strategie čistě sebevražedná? Jaképak je to „trvání“? Jenže živé také objevilo něco, co zní jako z pohádky: může se reprodukovat a rozmnožit. Konečnost každého jednotlivého života neznamená jen omezené trvání, ale určitý „časový tvar“ (*Zeitgestalt*): živé se vylíhne, různě proměňuje, dospívá, stárne a hyne. Nedá se nikdy zachytit jediným obrázkem, ale jen posloupností jednotlivých „*imagines*“, podob svého ontogenetického vývoje. Během svého života se také reprodukuje, ale kupodivu tak, že

nevytvoří kopii dospělého rodiče, různě opotřebovaného a třeba i zmrzačeného, nýbrž nové a čerstvé mládě, které s tím vším začne nanovo. Díky divu reprodukce tak živé jaksi nestárne, je tu stále nové, neopotřebované a čerstvé - jako by (fyleticky) nesmrtelné.

Síla reprodukce zřejmě víc než vyvažuje překerní citlivost a závislost živého, zejména proto, že i „reprodukce“ je vlastně *understatement*. Na to přijde každý, komu se do šatníku dali moli nebo do spíže mravenci. Kdyby se totiž jen reprodukovali, nic by se nestalo, jenže oni se rozmnoží a naplní svůj nový habitat, jak jen to jde. Kvasinky se v cukerném roztoku rozmnožují tak dloho, až se samy alkoholem zahubí. Ale kde se tam vůbec vzaly? Když se staří domnívali, že se blechy líhnou samy od sebe, jen z mastnoty a špíny, nebyla to taková pošetilost: opravdu to tak vypadá. „Sám od sebe“ vyroste plevel v záhoně i plíseň na chlebu. Jednotlivý život je tedy sice křehký, ale druh a fylum se o sebe dokáže postarat, osídlit každé jen trochu vhodné prostředí. To už není jen reprodukce. Dokud se biologové zabývali hlavně plísněmi a mravenci, bylo jim jasné, že předmětem jejich vědecké pozornosti nemůže být jedinec, ale právě fylum či taxon, jehož jsou jednotlivé exempláře pouhými výskyty nebo nosiči. Pak se ukázalo, že fylum charakterizuje jeho genetická výbava, která se předává z generace na generaci a řídí nejen jeho vzhled, imago, ale i jeho časový tvar čili ontogenezi. To všechno bychom ještě dokázali spolknout, jenže pak došlo i na člověka. Když se ukázalo, že i on se vyvinul z jiných živých druhů, nabízela se přirozeně hypotéza, že i on je jen nosičem druhu, genomu, svých „sobeckých genů“.

Tak byl na světě přesný opak a protiklad novověké představy lidské osoby jako absolutna a cíle pro sebe. Není divu, že musel narazit. V post-darwinistické představě je člověk najednou pouhým prostředkem něčeho, co se reprodukuje a trvá jaksi přes naše hlavy a co v nás jen udržuje iluzi, že žijeme sami pro sebe. Největší drama lidské existence, smrt, se najednou jeví jen jako technický detail, jen o málo víc než dělení buňky. To je daleko zásadnější popření našich představ o sobě samých než všechny kolektivismy dohromady: ty totiž lidskou individualitu jen relativizují, kdežto tady se prostě popírá.

Post-darwinistická představa jedince jako pouhého nosiče a reproduktora genomu má jistě své slabiny. Tak spojení „sobecký gen“ zaráží svou sémantickou naivitou - nebo možná antropomorfismem: jak může být molekula sobecká? To jistě nejde dohromady. Ale u člověka a vyšších živočichů je také zřejmě reduktivní, protože zanedbává řadu významných skutečností. Uvedme aspoň ty hlavní.

První námitka, která je nasnadě, je naše vlastní vědomí - „můj život“, jak jsme o něm už mluvili. Nejen naše vlastní zkušenost, ale i naše vztahy jsou jistě jedinečné a nepřenosné a kdo by se odvážil tvrdit, že nejsou „skutečné“? Jakožto sexuální bytost se člověk bez „vztahu“ dokonce nedokáže ani reprodukovat. Uznávám ovšem, že z přísně vědeckého hlediska je to námitka jaksi „zaujatá“; podívejme se tedy po dalších.

Na druhém místě bych asi uvedl velmi zvláštní podobu lidského „časového tvaru“, nepravidelnost lidské ontogeneze, jak je patrná třeba na růstovém diagramu. Jsou tu jednak období zastaveného růstu v dětství a mládí, jednak poměrně dlouhé období biologicky neproduktivního stáří. Starý člověk, žena v menopauze, už svým sobeckým genům není k ničemu - a přece žije; dokonce se zdá, že stále delší dobu.

Vysvětlení této „záhady“ lidé odedávna znali a nedávno ji objevili i vědci: lidské mládí a stáří zřejmě patří k sobě a slouží k předávání všeho toho, co člověk k životu nutně potřebuje, musí se to však každý teprve naučit. Lidský život jistě není možný bez jazyka, kultury, základního „mravu“, které se nicméně nedědí, nýbrž budují u každého mladého člověka jaksi znovu. Případy „vlčích dětí“ dokonce naznačují, že bez jisté socializace člověk nedokáže navázat a uskutečnit ani ten nejprostší sexuální vztah. Předávání čili tradice jazyka a kultury je tedy pro pokračování lidského života stejně nezbytné jako biologická stránka jeho reprodukce. A obojí „neproduktivní“ období jednotlivého života, jeho „časového tvaru“, slouží právě k tomuto předávání - to je jádro tzv. *grandmother hypothesis*.

Až dosud jsme ovšem nechali úplně stranou ještě jednu podstatnou stránku života, totiž fylogenetický vývoj. Ten se pochopitelně netýká jen biologické stránky člověka, ale právě tak - a ještě daleko nápadněji - vývoje kulturního, tj. společenského, hospodářského, technického a

duchovního. V tomto vývoji, který se už děje hlavně v jazyce a prostřednictvím lidské komunikace, hrají rozhodující roli lidé, kteří se nemusí věnovat jen uhájení obživy a prosté reprodukci svého druhu. Přinejmenším zde tedy člověk skutečně žije nejen „o sobě“, ale také „pro sebe“ - i když asi v trochu jiném smyslu, než si to představoval Hegel. Toto „pro sebe“ se totiž ukazuje jako významné hlavně pro druhé, pro ty, kteří přijdou po něm.

Pokus postavit biologickou a kulturní „reprodukcí“ vedle sebe není snad jen samoúčelná intelektuální hříčka. Přes všechny podstatné rozdíly je tu totiž také řada podobností a společných rysů, které mohou pomoci hledat lepší odpovědi na některé zatím velmi nejistě zodpovídané otázky. Jednou z takových překvapivých paralel je úžasná péče, kterou biologická i kulturní reprodukce věnuje spolehlivosti a přesnosti předávání. Viděli jsme, že samo trvání života závisí na jeho předávání, které je ovšem u vyšších forem života stále víc jaksí svěřeno do rukou jeho nositelů samých. U rostlin je to zcela mimořádná „investice“ do pohlavních orgánů, do květů a semen či plodů, které jsou zároveň počáteční výbavou začínajícího jedince. U živočichů silný sexuální pud, který zasahuje i člověka, i když u něho se od reprodukce charakteristickým způsobem odděluje: sexuální vztahy drží pohromadě lidský pár a neslouží už jen a přímo plození nového života. V kulturní oblasti je to péče, věnovaná spolehlivé a přesné reprodukci společenských uspořádání, sňatkových pravidel a rodiny, stejně jako spolehlivému předávání jazyka. Tradiční texty byly často veršované, aby se zabránilo jejich zkomolení, neustále se opakovaly a memorovaly, dokud si nevynalezly spolehlivou oporu písma. Vypracované rituály udržovaly jisté společenské útvary pohromadě a reprodukovaly jejich „společného ducha“. Nad jejich dodržováním bděly mocné instituce a přísné sankce. Společný mrav se předával i formou vyprávění a pohádek, nad jejichž starobylostí - tj. konzervativností - etnologové dodnes žasnou. A konečně i každý učitel, který dětem přísně opravuje a známkuje tvrdá a měkká „i“ se podílí na spolehlivé reprodukci jazyka, který si - jak jsme už zmínili - každá generace osvojuje znovu.

Tyto rozmanité „výztuhy“, které omezovaly rizika předávání života, se ovšem v posledních staletích dostávají také stále víc do lidských rukou. Možnosti života se rychle mění a mění se i jeho formy. Tradice čili výztuhy, které jej pomáhaly udržet a bránily ztrátám již dosaženého, se často staly překážkou a mnohé prostě zmizely. Jenže s tím, jak člověk stále víc rozhoduje o podstatných věcech svého života, přebírá stále větší díl odpovědnosti i za život jako takový. Mnozí se dnes ptají, zda si to vůbec může dovolit a zda v tom nezašel už příliš daleko. Právě celkový pohled na život však možná naznačuje, že jako housenka nemůže trvale zůstat housenkou, nýbrž musí se buď zakuklit, anebo zajít, ani fylogenetický vývoj nemůže zůstat stát. Zda si to mohl dovolit, to se jistě ukáže až jednou. Je však skoro jisté, že si to musí uvědomit a začít jednat podle toho.

Modernizace života a společností v posledním století přinesla radikálně nové možnosti, jak zasahovat do procesu reprodukce, do předávání, počínání i ukončování života. Medicinské prodlužování života i jeho ukončování, ale zejména eugenika, předporodní diagnostika, antikoncepce i umělé oplodnění a ovšem genetické manipulace znamenají hluboké zásahy do života jako takového, který je stále víc v našich rukou. Přinášejí tak také nové etické problémy, které nebude možné řešit jen s představou individuálního života, případně jeho práv. Respekt ke každé lidské osobě bude třeba rozšířit o ohledy vůči těm, kdo přijdou po nás. „Můj život“ je také součástí života vůbec a v tomto smyslu tedy nepatří jen mně.